

Erken Ortaçağ Doğu Roma Sınır Psikolojisinde Söylem, İdeoloji ve Dilbilimsel Evrim:

Hunlar ve İsmailoğulları / Hagaranlar Örneği

Araştırmacı: İsmail Karaçam
Bağımsız Tarih Araştırmacısı (19 Aralık 2022, İstanbul)

Özet:

Bu çalışma, Erken Ortaçağ Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınır politikalarını ve "Öteki" algısını, dilbilimsel evrim ile kroniklerin şahitliği arasındaki dinamik kesişimde incelemektedir. Dönem aktörlerinin dünyayı bütünüyle teolojik bir kozmoloji üzerinden anlamlandırıldığı gerçeğinden hareketle, makale modern seküler şablonları reddeder ve birincil kaynakların metinsel gerçekliğine odaklanır. Bu bağlamda, Antik Helenistik felsefedeki nötr anlamından kopararak Septuaginta ve patristik literatür kanalıyla radikal bir teolojik günah nesnesine dönüştürülen *eidōlon* (εἰδῶλον) kavramının semantik dönüşümü analizin merkezini oluşturmaktadır. Çalışmada, kuzey sınırında yerleşik kent kültürüne ve askeri teknolojiye sahip olmalarına rağmen Doğu Roma söylemi tarafından "ilkel/göçebe putperestlik" (*idoles*) parantezine alınan Hun/Sabir/Hazar toplulukları ile güney sınırında beliren İslamiyet'in, Doğu Roma kroniklerindeki teolojik adlandırma yarışı (**İsmailoğulları / Hagaranlar**) ve heterodoks bir sapkınlık (*hairesis / αἵρεσις*) olarak evriltirme çabası, kroniklerin söylem analizi yöntemiyle ele alınmaktadır. Son bölümde ise, epistemolojik bir paralellik olarak erken dönem İslam kroniklerindeki "Cahiliye" ve "Asnâm" kavramsallaştırmasının teolojik inşa mekanizması incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Doğu Roma Sınır Psikolojisi, Kronikler, Eidōlon, Yerleşik Barbarlık, İsmailoğulları, Hagaranlar, Söylem Analizi.*

Giriş:

Tarih ve Dilbilimin Epistemolojik Ortaklığı

Tarihsel süreçlerin analizi, yalnızca askeri kronolojilerin ve siyasi paktların incelenmesiyle kemale eremez. Bir dönemin zihniyet dünyasını (*mentalité*) ve askeri-siyasi çatışmalarının arkasındaki motivasyon kaynaklarını anlayabilmek, o dönemin metinlerini üreten dilsel kodların çözülmesini zorunlu kılar (Cameron, 1991). Dil, toplumsal dönüşümlerin edilgen bir yansıtıcısı değil; askeri hareketleri meşrulaştıran, sınır boylarındaki stratejik hamleleri formüle eden ve jeopolitik "Öteki"yi kurgulayan etken bir siyasi silahtır.

Erken Ortaçağ dünyası, modern çağın rasyonalist ya da seküler indirgemeciliğiyle anlaşılacak kadar aşkın bir dinsel bilince sahipti. Dönemin askeri ve siyasi aktörleri, kılıç salladıkları her coğrafyayı aynı zamanda ilahi bir planın parçası olarak görüyorlardı. Doğu Roma İmparatorluğu, kendisini merkezî kozmosun ve yeryüzündeki tek meşru ilahi düzenin temsilcisi olarak kodlarken, sınırlarının ötesindeki dünyayı teolojik bir hiyerarşiye tabi tutmuştur (Mango, 1980). Bu makalede, Doğu Roma yazınsal mirasının iki farklı cephesine ait birincil kronik verileri (Kafkas Albanyalı Kalankatlı Movses'in Hunlara dair kayıtları ve Günah Çıkartıcı Theofanis'in Grekçe kroniğindeki İslam/Arap Pasajları) dilbilimsel evrim (*etymological shift*) ve eleştirel söylem analizi (*critical discourse analysis*) yöntemleriyle çözümlenecektir.

1. Kavramsal Altyapı:

Eidolon Kavramının Radikalleşmesi ve Siyasi Bir Aparata Dönüşümü

Doğu Roma İmparatorluğu'nun dış politika söylemini ve kronik yazarlarının motivasyonunu anlayabilmek için, bu söylemin en temel yapı taşlarından biri olan *eidolon* (εἶδωλον) kelimesinin semantik evrimini incelemek gerekir (Kittel & Friedrich, 1964).

Antik Yunan felsefi geleneğinde, örneğin Platon ve Demokritos terminolojisinde *eidolon*, nesnelerin zihinde bıraktığı "görüntü", "simülasyon", "hayal" veya "soyut tasavvur" anlamına gelen, bünyesinde herhangi bir dinsel nefret ya da dogmatik yargı barındırmayan nötr bir kavramdı. Ancak bu kavramın dilbilimsel kırılma noktası, İbrani Kutsal Kitap'ın (Tanah) İskenderiye'de Grekçeye tercüme edildiği **Septuaginta** (İÖ 3. - 1. yüzyıl) dönemi olmuştur. Yahudi çevirmenler, İbranicedeki *elil* (değersiz, sahte tanrı), *pesel* (oyma put) veya *gillul* (tezekten yapılmış nesne) gibi doğrudan ilahi şirki, sahteliği ve ontolojik hiçliği ifade eden radikal kelimeleri karşılamak için Grekçedeki *eidolon* kelimesini seçmişlerdir.

[Klasik Antik Çağ]	[Septuaginta & Yeni Ahit]	[Doğu Roma Sınır Politikası]
<i>eidolon</i> (εἶδωλον)	→ Radikal Dini Günah	→ Bellum Iustum
(Zihinsel imge / Hayal)	(Şirk / Put Nesnesi)	(Haklı Savaş Meşruiyeti)

Bu dilsel hamleyle kelimeye adeta ideolojik bir güç yüklenmiştir. Yeni Ahit yazarları ve ardından gelen Patristik dönem (Kilise Babaları) literatürü, pagan Roma ve Helen kültürüyle girilen amansız inanç savaşında bu kelimeyi tam anlamıyla dogmatik bir silaha dönüştürmüştür (Auzépy, 2007). Erken Ortaçağ'a gelindiğinde Doğu Roma entelektüel aklı, dış politikada askeri müdahalede bulunacağı veya asimile etmek istediği toplulukları kroniklerde "eidolon'a tapanlar" (*eidololatres*) olarak damgalamıştır. Böylece seküler sınır çatışmaları ve toprak kazanımları, halkın ve ordunun gözünde birer *bellum iustum* (haklı savaş) ve kutsal bir vazife statüsüne yükseltilmiştir.

2. Kuzey Sınırında "Kurgulanmış" İlkel Öteki:

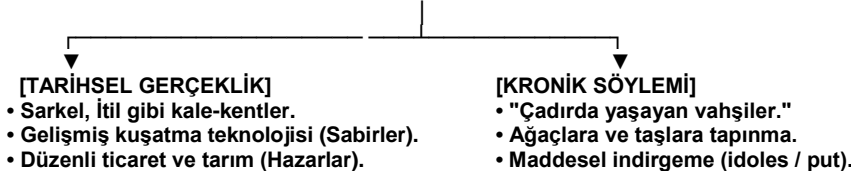
Hun, Sabir ve Hazarlarda Yerleşiklik ve Kroniklerin Çarpıtması

Doğu Roma'nın kuzey ve kuzeydoğu sınırlarında (Karadeniz'in kuzeyi, Don-Volga havzası ve Kafkasya boyları) karşılaştığı Hun, Sabir ve Hazar gibi Türk kökenli topluluklar, Doğu Roma kronik yazımı tarafından felsefi ve medeni bir derinlikten yoksun, çadırlarda yaşayan "ilkel göçebeler" olarak kodlanmıştır (Goldsworthy, 2016). Ancak dönemin arkeolojik verileri ve bizzat kroniklerin satır aralarından sızan itiraflar, bu toplulukların sanılanın aksine yerleşik/yarı yerleşik unsurlara, gelişmiş kent merkezlerine ve ciddi bir askeri teknolojiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

- **Askeri ve Teknik Savaş Düzeni:** Sabirler, 6. yüzyıl Doğu Roma-Sasani savaşlarında Doğu Roma ordularına kuşatma teknolojisi ihraç edecek kadar gelişmiş bir istihkam bilgisine sahiptiler. Kroniklerin "ilkel göçebe" olarak tanımladığı bu halklar, sur yıkıcı koçbaşları imal edebiliyor ve yerleşik kentleri düşürebiliyordu (Prokopios, *Savaşlar*, VIII. 11).
- **Kent Kültürü ve Tarım:** Hazarlar; İtil, Sarkel ve Semender gibi stratejik nehir ve deniz ticaret yolları üzerinde kurulu, surlarla çevrili büyük kentlere sahiptiler. Bu kentlerde bağ ve bahçecilik yapılıyor, düzenli bir vergi ve hukuk sistemi işletiliyordu (Noonan, 1983). Keza Kafkas Hunlarının başkenti Varacan (Balancar), yerleşik bir kale-kent mimarisine sahipti.

Ancak Kalankatlı Movses'in *Kafkas Albanyası Tarihi* kroniğinde, Piskopos İsrail'in (7. yüzyıl sonu) Hun başkenti Varacan'daki misyonerlik faaliyetleri anlatılırken, bu yerleşik ve kurumsal gerçeklik bilinçli olarak perdelenir. Kronik, Hunların inanç dünyasını bütünüyle maddesel bir aşağılamaya tabi tutar: "*Hunlar devasa ağaçlara at kurban ediyorlar, göğe Tengri diyerek tapıyorlar ve meşe ağaçlarında yaşayan hayali güçlere tazimde bulunuyorlardı.*" (Kalankatlı Movses, II. Kitap, 39. Bölüm).

[KUZEY SINIRINDAKİ SÖYLEMSEL ÇATIŞMA]

Doğu Roma sınır psikolojisi, karşısındaki gücün kentlere ve teknolojiye sahip olduğu gerçeğini teolojik metinlerde bilerek elemekte ve onları dilde *idoles / eidōla* (putlar) seviyesine indirgemektedir. Neden? Çünkü eğer kuzeydeki bu halkların yerleşik bir medeniyeti, sarayları ve surları olduğu kabul edilirse, Doğu Roma'nın yeryüzündeki yegane "Medenî Kozmos" olduğu iddiası sarsılacaktır.

Hun kutsallarının "yok edilmesi gereken gümüş kaplı odunlar" olarak tanımlanması, onların şehirlerini, topraklarını ve siyasi varlıklarını mülksüzleştirmenin ilk adımıdır. Söylem analizi bize gösterir ki; Doğu Roma, askeri olarak diz çöktüremediği yerleşik Hazarları veya teknik olarak üstün olan Sabirleri, metinlerde "ilkel putperest" ilan ederek zihinsel dünyasında mağlup ve kontrol altına almaya çalışmıştır (Toynbee, 1973).

3. Güney Sınırında Kavramların Yarışı:

Araplar, İsmailoğulları ve Hagaranlar

Doğu Roma'nın güney sınırında, 7. yüzyıldan itibaren aniden tezahür eden yeni İslam medeniyeti, imparatorluğun kuzeydeki göçebelere uyguladığı "ilkel barbar" konseptini altüst eden ontolojik bir şoka neden olmuştur. Karşılarında bu kez putları yıkan, mutlak monoteizmi savunan, askeri olduğu kadar felsefi ve hukuki altyapısı olan devasa bir güç vardır (Hoyland, 1997).

Bu dönemde Doğu Roma kronik yazarları, jeopolitik düşmanlarını tanımlamak için seküler bir coğrafi terim olan "Arap" kelimesini kullanmak yerine, teolojik ve Kitab-ı Mukaddes kökenli iki kavramı birbiriyle yarıştırmışlardır: **İsmailoğulları** (*Ismaelitae / Ἰσμαηλιται*) ve **Hagaranlar** (*Agarenoi / Ἀγαρηνοί*).

Günah Çıkartıcı Theofanis'in (*Theophanes Confessor*) *Hronografya* kroniğinde bu adlandırma yarışı ve teolojik alt metin şu şekilde tezahür eder:

"Etos 6124 (M.S. 632): Muamed öldü... Liderlik ettiği Amelik halkının içinden çıkan bu Hagaranlar (Ἀγαρηνῶν) ve İsmailoğulları (Ἰσμαηλιτῶν) Doğu Roma topraklarına saldırdılar... Onlar geçmişte εἰδωλολάτρουν (eidōlolátroun - putperesttiler), taşa ve Afrodit'e tapıyorlardı." (Theofanes, *Hronografya*, AM 6124)

Bu iki kelimenin yarıştırılma nedeni, Doğu Roma sınır psikolojisinin düşmanı teolojik olarak mahkum etme arzusudur:

- **İsmailoğulları** tanımıyla düşman, Kitab-ı Mukaddes'in vahşi çöl kehanetlerine (Yaratılış 16:12 - "O, yaban eşeği gibi bir adam olacak, eli herkese karşı yükselecek") hapsedilir.
- **Hagaranlar** tanımı ise doğrudan Hz. İbrahim'in cariyesi Hacer'e (Hagar) yapılan bir atıftır. Buradaki amaç, Müslümanların Hz. İbrahim'in meşru eşi Sare'den değil, bir "köle kadından" türediğini iddia ederek onları ontolojik olarak aşağılamaktır.

Doğu Roma aklı, karşısındaki bu yeni monoteist gücü bağımsız bir din olarak tanımayı reddetmiştir. Theofanis ve Şamlı Yuhanna gibi müellifler, İslamiyet'i Hristiyanlığın içinden çıkmış sapkın bir kol, İsa'nın ulhiyetini reddeden bir **Ariusçuluk** türevi (**αἵρεσις** - *hairesis* / heretiklik) olarak formüle etmişlerdir (Kazhdan & Constable, 1982). İslam'ı "Hristiyan heretikliği" ve "köle soyundan gelen Hagaranlar" parantezine almak, Doğu Roma dünyasının kendi teolojik tekeline korumak ve güney sınırlarında kaybolan toprakların yarattığı psikolojik çöküşü teselli etmek için kullandığı en etkili ideolojik kalkandır.

4. Karşılaştırmalı Perspektif:

Erken Dönem İslam Kroniklerinde "Cahiliye" ve "Asnâm" Söylemi

Doğu Roma'nın "Öteki" kurgusunda kullandığı bu teolojik ve söylemsel mekanizma, dinler tarihi ve siyasi kronik yazıcılığı açısından evrensel bir egemenlik örüntüsüne işaret eder. Nitekim Erken Dönem İslam tarih yazımının, kendi doğumundan önceki Arap toplumunu konumlandırma biçimi de yapısal olarak bu mekanizmayla paralellik gösterir (Izutsu, 2002).

İslam kaynaklarında İslam öncesi dönem, basitçe kronolojik bir zaman dilimi olarak değil, teolojik ve ahlaki bir kırılmayı ifade edecek şekilde "**Cahiliye**" (bilgisizlik, hakikatten uzaklık, vahşet dönemi) olarak adlandırılmıştır. Dönemin en önemli birincil kaynaklarından biri olan **İbnü'l-Kelbî**'nin *Kitâbü'l-Asnâm* (Putlar Kitabı) adlı eseri, bu semantik tasfiyenin ve yeni kozmolojinin inşasının şahididir:

"Araplar Ka'be'yi tavaf etmeyi bırakıp, kendilerince taşlar diktiler ve onlara tapmaya başladılar. Kim bir taştan daha güzelini bulursa eskisini atıp yenisine tapıyordu. Hakikatten tamamen uzaklaşmış, kör bir karanlığa gömülmüşlerdi." (İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Asnâm*, s. 6-7)

Burada Müslüman müelliflerin motivasyonu, deist ya da ateist modern yorumcuların iddia ettiği gibi yapay bir siyasi kurgu değil; bilakis hakikatin (Tevhid'in) sahte olandan (Şirk'ten) mutlak surette ayrılması gayesidir. Ancak tarihsel metin analizi açısından bakıldığında, epistemolojik mekanizma Doğu Roma ile aynı şekilde çalışır: Yeni gelen kutsal düzen, kendi meşruiyetini peçinlemek adına, geçmişin dinsel pratiklerini *asnâm* veya *evsân* üzerinden radikal bir semantik tasfiyeye tabi tutar. Hem Doğu Roma'nın *eidolon* kullanımı hem de İslam kroniklerindeki *Cahiliye/Asnâm* söylemi, inanç sistemlerinin kendi varlık sahalarını tahkim ederken dünyayı dil üzerinden nasıl yeniden inşa ettiklerinin açık birer kanıtıdır.

Sonuç:

Doğu Roma'nın Sınır Psikolojisi ve Kelimelerin Kalıcı Sınırları

Erken Ortaçağ'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun ayakta kalma mücadelesi, yalnızca kalelerin taş duvarlarıyla ve lejyonların kılıçlarıyla sınırlı kalmamıştır. Asıl kalıcı, derin ve asırları aşan savaş, kelimelerin semantik sınırlarında verilmiştir.

Etimolojik kökenlerinden (Antik Yunan felsefesindeki masum imge anlamından) kopartılarak teolojik birer silaha dönüştürülen terimler (putperestlik, Hagarlar, İsmailoğulları, barbarlık), sınır boylarında orduların hareket kabiliyetini artıran ve misyonerlerin asimilasyon faaliyetlerini kutsallaştıran ideolojik aparatlardır. Birincil kroniklerin satır araları, bize modern felsefelerin yapay sempatileriyle kurgulanmış yapay bir Ortaçağ değil; bütünüyle inanç, korku, teolojik anksiyete ve kozmik egemenlik iddialarıyla şekillenmiş çıplak bir hakikat tablosu sunmaktadır. Meydan savaşlarının haritaları ve imparatorlukların sınır çizgileri zamanla silinmiş olsa da, kelimelerle inşa edilen o zihinsel sınırlar, Doğu Roma dünyasının kültürel fay hatlarını bugün bile kalıcı olarak belirlemeye devam etmektedir.

Kaynakça / Bibliography

- **Auzépy, M.-F.** (2007). *L'histoire des iconoclastes*. Association des Amis du Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance.
- **Cameron, A.** (1991). *Christianity and the Rhetoric of Empire: The Development of Christian Discourse*. University of California Press.
- **Goldsworthy, A.** (2016). *The Roman Horizon: Byzantium and the Northern Barbarians*. Oxford University Press.
- **Hoyland, R. G.** (1997). *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam*. Darwin Press.
- **İbnü'l-Kelbî, Ebu'l-Münzir.** (1995). *Kitâbü'l-Asnâm (Putlar Kitabı)* (B. Atalay, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- **Izutsu, T.** (2002). *Ethico-Religious Concepts in the Qur'an*. McGill-Queen's University Press.
- **Kafkas Albanyası Tarihi (Kalankatlı Movses).** (2006). *The History of the Caucasian Albanians by Movses Dasxuranci* (C. J. F. Dowsett, Çev.). Oxford University Press.
- **Kazhdan, A. P., & Constable, G.** (1982). *People and Power in Byzantium: An Introduction to Modern Byzantine Studies*. Dumbarton Oaks.

- **Kittel, G., & Friedrich, G.** (Eds.). (1964). *Theological Dictionary of the New Testament* (Vol. 2, pp. 375-385). Eerdmans.
- **Mango, C.** (1980). *Byzantium: The Empire of New Rome*. Scribners.
- **Noonan, T. S.** (1983). *What Does Historical Numismatics Tell Us About the Khazar Khaganate?* *Russian History*, 10(1), 336-352.
- **Procopius.** (1914). *History of the Wars* (H. B. Dewing, Çev.). Harvard University Press.
- **Theophanes Confessor.** (1997). *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284–813* (C. Mango & R. Scott, Çev.). Clarendon Press.
- **Toynbee, A.** (1973). *Constantine Porphyrogenitus and His World*. Oxford University Press.